

Sauðhagi I á Völlum

Deiliskráning

Orri Vésteinsson

Fornleifastofnun Íslands

FS339-06371

Reykjavík 2006

© Fornleifastofnun Íslands
Bárugötu 3
101 Reykjavík
Sími: 551 1033
Fax: 551 1047
Netfang: fsi@instarch.is

Forsíða: Bæjarstæði Sauðhaga úr vestsuðvestri, frá Hjáleigu (016). Lengst til vinstri glittir í Rindakofa, sem enn stendur (025), þá er hóllinn Kollur, undir honum fjárhús þar sem áður voru Kollhús (017), þá Bæjarhóll (sbr. 001) en lítill gulur kofi sem ber í hann eru síðustu leifar fjóss 002. Til hægri við kofann er núverandi íbúðarhús, sem var byggt þétt framan við síðasta torfbæinn. Myndina tók Orri Vésteinsson 12. ágúst 2006.

Efnisyfirlit

Inngangur	4
Deiliskráning og fornleifar	5
Fornleifaskrá	6
Niðurstöður	19
Viðauki	21
Heimildir	23

Inngangur

Í landi Sauðhaga I á Völlum í Fljótsdalshéraði er fyrirhugað að skipuleggja frístundabyggð og útivistarsvæði. Vegna vinnu við undirbúning deiliskipulags af svæðinu tók Fornleifastofnun Íslands að sér að skrá fornleifar á jörðinni sumarið 2006. Deiliskipulagsgerðin er í höndum Landslags ehf.

Sauðhagi I er hluti af hinni fornu lögbýlisjörð Sauðhaga, en heimildir um byggð þar ná aftur á 14. öld. Jörðinni var skipt í þrennt um miðja 20. öld, Lund, Sauðhaga I og Sauðhaga II og er Sauðhagi I miðhlutinn, rúmlega 400 hektarar, og er hið forna bæjarstæði innan hennar. Áætlað er að leggja nálega allt land jarðarinnar undir sumarhótel, golfvöll, frístundabyggð og smábýli og er ljóst að verði þær fyrirætlanir að veruleika munu þær breyta mjög ásýnd landsins og hafa áhrif á fornleifar.

Svæðisskráning – heimildaöflun – í landi Sauðhaga hafði verið gerð sem hluti af svæðisskráningu alls Fljótsdalshéraðs af Sædís Gunnarsdóttur árið 1999¹ og var byggt á henni við skráninguna. Vettvangsrannsóknir voru gerðar af Orra Vésteinssyni 12. ágúst 2006, og voru þá skráðir allir þekktir fornleifastaðir á jörðinni, alls 20. 19. ágúst 2006 gerði Uggi Ævarsson eftirleit, gekk um þau svæði þar sem engar vísbendingar voru um fornleifar og fann tvo staði til viðbótar.

Aðalheimildamaður var Sigurhans Jónsson á Lundi en auk hans var rætt við Jón Sigurðsson frá Lundi og Pál Sigurðsson frá Sauðhaga I og eru þeim færðar bestu þakkir fyrir aðstoðina.

Hér á eftir verður fyrst fjallað um löggjöf um fornleifar. Þá kemur fornleifaskrá og að lokum er fjallað um niðurstöður fornleifaskráningar. Aftast er viðauki með skrá yfir fornleifar í landi Lundar og Sauðhaga II, þ.e. þá hluta hinnar fornu Sauðhagajarðar þar sem vettvangskonunn hefur ekki farið fram.

¹ Orra Vésteinsson & Sædís Gunnarsdóttir, *Menningarminjar í Vallnahreppi í Suður-Múlasýslu. Svæðisskráning*, FS076-98085, Reykjavík 1999.

Deiliskráning og fornleifar

Á undanförnum árum hafa verið gerðar breytingar á löggjöf um verndun fornleifa og hefur eftirlit með framkvæmd laganna verið aukið. Samkvæmt 17. grein þjóðminjalaga (nr. 88/1989, sbr. lög með síðari breytingum), eru allar fornleifar á Íslandi friðhelgar : “Fornleifum má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi né nokkur annar, spilla, granda né breyta, ekki heldur hylja þær, laga né aflaga né úr stað flytja.” Auk þjóðminjalaga ná lög um mat á umhverfisáhrifum nr. 63/1993 einnig yfir verndun menningarminja, enda markmið laganna að tryggja að mat á umhverfisáhrifum verði fastur liður í undirbúningi að framkvæmdum. Er fornleifakönnunin sem þessi skýrsla byggir á unnin í anda þeirra markmiða sem sett hafa verið með hinni nýju löggjöf.

Mat á áhrifum fyrirhugaðra framkvæmda skv. nýju skipulagi gerir kröfur um fjölpætta athugun á heimildum og vettvangsrannsókn, enda er skilgreining á fornleifum í þjóðminjalögum (16. gr.) víðtæk. Til fornleifa teljast hvers kyns leifar fornra mannvirkja og annarra staðbundinna minja, 100 ára eða eldri, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á. Í lögunum eru gefin allnokkur dæmi, svo sem byggðaleifar, bæjarstæði, húsaleifar hvers kyns, svo sem kirkna, bænahúsa, klaustra og búða, leifar af verbúðum, naustum, verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum; einnig vinnustaðir þar sem aflað var fanga, sel, verstöðvar, ból, mógrafir, kolagrafir, gömul tún- og akurgerði, áveitumannvirki og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita, gamlir vegir, stíflur, brýr, vöð, varir, hafnir og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og vitar og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra; varnarmannvirki; þingstaðir, hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð; áletranir, greftrunarstaðir og skipsflök.

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll forn mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan tengjast menningu og atvinnuvegum. Þessu hefur verið fylgt við umhverfismatið, á sama hátt og gert er við almenna fornleifaskráningu.

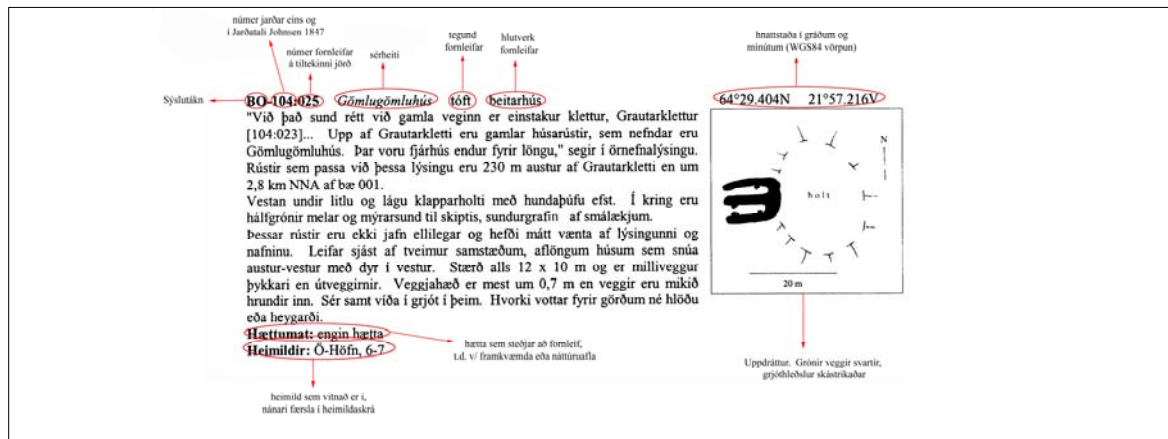
Ef nauðsynlegt er talið að spilla fornleifum eða hylja þær, þarf að leita heimildar Fornleifaverndar ríkisins. Komi til björgunargraftar vegna framkvæmda, ber framkvæmdaaðili þann kostnað sem af því hlýst.

Algengt er að staðir komi í ljós við vettvangsrannsókn, sem ekki er fullljóst hvort séu fornleifar eða ekki. Eru þeir látnir njóta vafans og færðir á fornleifaskrá, enda mjög óheppilegt ef minjar finnast við jarðrask í upphafi framkvæmda. Veldur það töfum og kostnaði fyrir

framkvæmdaaðila auk þess sem minjastaðir spillast og aðilar fornleifavörslu eru knúnir til að gera skyndirannsókn og jafnvel hefja stórfelldan björgunaruppgröft með skömmum fyrirvara. Með hliðsjón af ofangreindum lagaákvæðum, er skylt að geta þeirra takmarka sem eru á meðfylgjandi mati: Þrátt fyrir ítarlega heimildakönnun og vettvangsathugun eru fornleifar þess eðlis að seint verður skorið úr með fullri vissu að við tiltekna framkvæmd verði engin hætta á að minjar finnist þar við jarðrask.

Fornleifaskrá

Í skráningarkerfi Fornleifastofnunar hefur hver sýsla skammstafað heiti (ÁR, SM o.s.frv.) og hver jörð hefur þriggja stafa númer. Miðað er við jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847 og byggir tölusetning jarðanna á því. Skipting jarða um

Dæmi um skráningu á dæmigerðum minjastað

miðja 19. öld ræður ekki aðeins númerum í skránni heldur er miðað við hana þegar ákvarðað er hvaða jörð ákveðnir minjastaðir tilheyra. Af þessum sökum hefur Sauðhagi I sama jarðarnúmer og Sauðhagi II og Lundur því þær voru allar ein jörð á 19. öld. Hverjum minjastað er gefin kennitala sem er þriggja stafa númer sem hengt er við sýslutákn og jarðarnúmer (dæmi: SM-043:001). Fornleifaskrá hvernar jarðar hefst vanalega á stuttu yfirliti yfir skiptingu jarðarinnar, eignarhaldi hennar og matsverði, og einnig er gefin stutt lýsing á náttúrufari og búskaparaðstæðum og sléttun túna.

Þar sem jarðasjaldur sleppir kemur listi yfir fornleifar sem fundist hafa heimildir um. Í skránni fær hver minjastaður eina grein og er framsetning upplýsinganna stöðluð. Í fyrstu línu hvernar greinar eru grunnupplýsingar auðkennisnúmer, sérheiti,

tegund, hlutverk og hnattstaða. Á eftir auðkennisnúmeri kemur sérheiti hennar ef eitthvert er og síðan tegund. Með tegundarflokkun er leitast við að skilgreina hvers eðlis fornleifin er, þ.e. hvort um er að ræða mannvirki af einhverju tagi sem enn sést, og þá hverskyns (t.d. tóft, garðlag eða varða), mannvirki sem vitað er um en er horfið (heimild, örnefni) eða fornleif sem ekki hefur verið mannvirki (álagablettur, sögustaður eða nátttröll). Allir fornleifastaðir eru greindir til tegundar en hlutverk þeirra er ekki alltaf hægt að ákvarða. Á eftir hlutverki kemur hnattstaða minjastaðarins í gráðum og mínútum. Mæling hnattstöðu er gerð með GPS staðsetningartækjum (stillingin WGS 84) og er mælt í miðju hvers minjastaðar. Áætlað frávik frá miðju sé ekki meira en 10 metrar að meðaltali. Þar sem getur um „heimild um...” t.d. útihús, þá er átt við að eingöngu eru til heimildir um staðinn, en minjar hafa ekki fundist á vettvangi við skrásetningu. Þótt engar minjar hafi fundist, er engu að síður tekin hnattstaða staðarins ef unnt hefur verið að ákvarða hann á grundvelli fyrirliggjandi upplýsinga með um 50 metra fráviki.

Í annarri línu hefst lýsing minjastaðar oftast á tilvitnun í fyrirliggjandi heimildir þar sem þær eru til en síðan er staðsetningu hans lýst. Þar á eftir kemur oft lýsing á aðstæðum og síðast lýsing á mannvirkinu sjálfu ásamt með öðrum upplýsingum sem við eiga.

Í næstsíðustu línu er lagt mat þá hættu sem minjastaðurinn kann að vera í. Hættustig eru eftirfarandi: 1) engin hætta, 2) hætta og 3) stórhætta.

Í síðustu línu hvers minjaspjalds hér á undan er getið heimilda ef einhverjar eru, oft með skammstöfunum, en úr þeim er leyst í heimildaskrá aftast í skýrslunni.

SM-043 Sauðhagi

8 hdr 1847. Hjáleiga Vallaness. Í málþaga 1367/1376 segir: "Kirkia hins heilaga johannis baptiste j vallanesi a heimaland allt oc huamsland sauðhaga land allt oc vikingstada land afrett j fagradal oc under skagafello selför at tunguseli j eyuindardal ..." 1397: Getið í málþaga Vallaneskirkju. DI IV, 204. "S er allvíðáttumikil jörð. Að austan er Grímsá og síðan hreppamörk við Skriðdal frá Grímsárvirkjun og Gilsárósi og röskan einn km suður fyrir bæ. Þaðan liggja einnig hreppamörk þvert upp frá ánni úr Merkilækjarósi, síðan na. Hálsinn og austur af í Illukeldu við Grímsá um 14-15 hundr. M utan við virkjunarstíflu. Land Lunda er innan þessara marka." SJM II, 158. Um miðja 20. öld var jörðinni skipt í 3 býli, Sauðhaga I, Sauðhaga II og Lund.

1918: tún 3 ha, garðar 1260 m². "Í F[asteignamati 19]18 er búskaparskilyrðum lýst þannig: Tún snögglent, hólótt og brunahætt í þurrkatíð slétt að meiri hluta, en þriðjungur illþýft og erfitt um útgræðslu: engjar dreifðar, þýfðar og votar og ógreiðfærar, heybandsvegur; beitiland gott fyrir naut og fé, snjólétt og fjárgeymsla hæg." SJM II, 158.

SM-043:001 Sauðhagi bæjarhóll bústaður 65°07.570N 14°33.986V
Bærinn stóð aftan (V) við núverandi íbúðarhús og var torfveggurinn við fjósið (sbr. 002) sem enn stendur, nyrsti hluti hans. Einnig heitir Bæjarhóll stór hóll norðaustan við íbúðarhúsið og

Bæjarstæði Sauðhaga. Síðasti torfbærinn stóð aftan við íbúðarhúsið til vinstri en hóllinn hægra megin við það heitir Bæjarhóll. Myndin er tekin úr suðaustri.

gæti bærinn hafa staðið þar fyrr.

Í kringum íbúðarhúsið er allt sléttað, malarhlað næst húsinu og slétt flöt þar utanvið en síðan aflíðandi halli til austurs og suðurs. Smáhækkun er kringum járnskúrinn (fjosið 002) en lækkar þar niður af til suðurs sem bendir til að bæjarstæðið hafi verið mjög kirfilega jafnað. Bæjarhóllinn er um 100 m á lengd og 60 m á breidd, mjög brattur að austan og er um 20 m há brekka þar niður af og einnig til norðausturs. Þar er nú óslegið tún, nautahagi. Að vestan eru um 3 m niður af hólnum að hlaði framan við útihúsin sem standa á svipuðum stað og Kollhús 017, en um 6 m há brekka, meira aflíðandi þó, til suðvesturs í átt

að íbúðarhúsinu.

"Baðstofubygging sneri timburstafni með 3 gluggum austur á hlað. Portbyggð, þrískipt baðstofa uppi, stofa, pilthús og eldhús niðri. Frammihús með kjallara með hlið að hlaði norðan við, þar bæjardyr, Nyrst í þorpinu fjós og hlaða, önnur hús að bæjarbaki." segir í Sveitum og jörðum. Bæjarhóllinn snýr norðaustur-suðvestur, á ská á móti dalstefnunni og stefnu annarra holta í kring, s.s. Kollsins. Engar ójöfnur sjást á honum og er hann flatur að ofan.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: SJM II, 159; Túnakort 1918

SM-043:002 hleðsla fjós
65°07.585N 14°33.970V

"Fjós (´45) f. 6, fjárhús (´47) f. 60 og hlaða (´46) 200 m3." segir í Sveitum og jörðum um torfhús á jörðinni. Þetta fjós mun hafa verið byggt á sama stað og fjós sem var nyrst í bæjarröðinni meðan torfbærinn stóð uppi en þar stendur enn járnskúr á hlaðinu, um 15 m norðvestan við núverandi íbúðarhús og er veggur úr tofi og grjóti norðanvið hann.

Slétt grasflöt er að veggnum og skúrnum að norðan og vestan en malarborið hlað að sunnan og austan og hallar niður af skúrnum til suðurs um tæpann metra.

Veggurinn er grjóthlaðinn en vel gróinn, um 2 m hár, 9 m langur og 2 m breiður. Járnskúrinn er 8x4 m og olútankur aftan við hann.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: SJM II, 158

Torfveggurinn hægra megin við skúrinn er norðurveggurinn í fjósinu. Horft í vestur.

SM-043:003 Torfvellir örnefni rista 65°08.635N 14°35.344V

"Þá er Kapladalslækur, sem skiptir um nafn þegar komið er út á Torfvelli og heitir þá Torfvallalækur. Hann er mörk milli Sauðhaga, Mjóaness og Gunnlaugsstaða." segir í örnefnalýsingu. Torfvellir er nafn á víðfeðmu svæði meðfram Torfvallalæk að austanverðu

en vestan við Skógarholt.

Blaut mýri sunnantil en vestast, skammt ofan við Helluvað, er valllendi meðfram bökkum lækjarins og er líklegt að nafnið sé dregið þar af.

Engin merki sjást um rist

Hættumat: engin hætt

Heimildir: Ö-Sauðhagi á Völlum, 1

Helluvað úr austri.

SM-043:004 Helluvað heimild um vað

65°08.863N 14°34.669V

"Þá er Kapladalslækur, sem skiptir um nafn þegar komið er út á Torfsvelli og heitir þá Torfvallalækur. Hann er mörk milli Sauðhaga, Mjóaness og Gunnlaugsstaða. Yzt í Torfvallalæk heitir Helluvað ..." segir í örnefnalýsingu. Helluvað er á Torfvallalæk utan við Skógarás ofan við lítinn foss, um 40 m ofan, sunnan, við þar sem rafmagnsgirðing liggur yfir lækinn

Klappir eru í lækjarfarveginum á þessum stað og liggja kindagötur að því báðum megin.

Lækurinn er enginn faratálmi og má víða stökkva yfir hann eða stikla en á Helluvaði tekur lækurinn

varla nema í ökkla.

Hættumat: engin hætt

Heimildir: Ö-Sauðhagi á Völlum, 1

Varða á suðurenda Vörðáss, úr austnorðaustri.

SM-043:010 Vörðuás varða samgöngubót 65°08.292N 14°34.594V

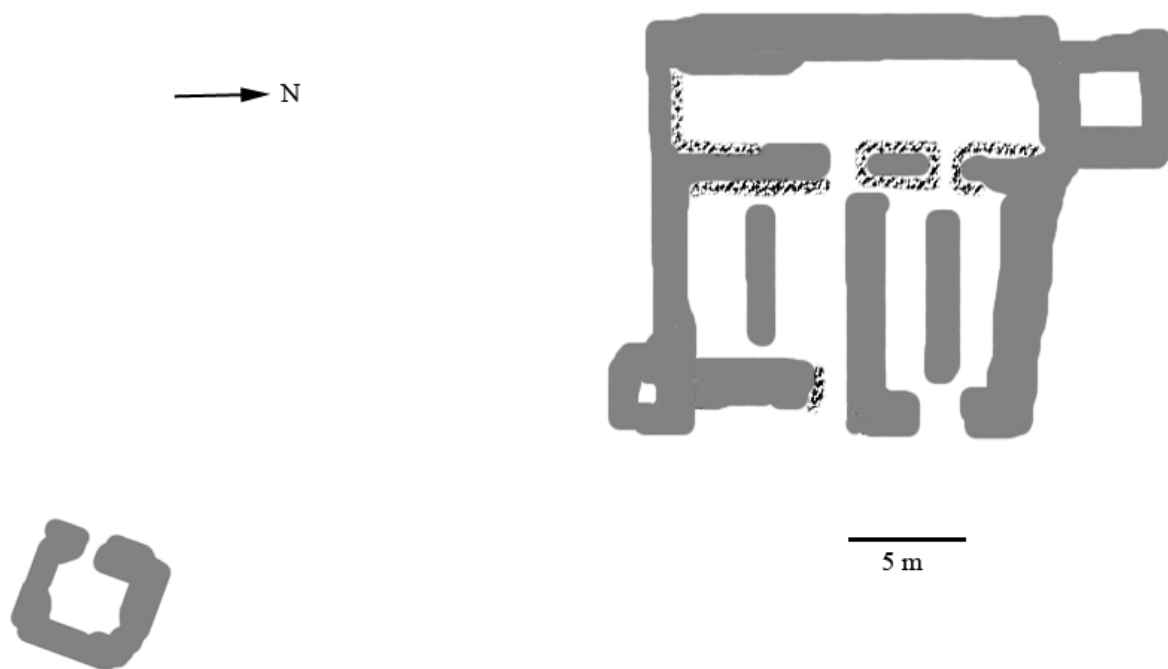
"Út frá Bæjarás heitir Vörðuás og Vörðuásmýri." segir í örnefnalýsingu. Vörðuás er norðan við og heldur vestar en Bæjarás og liggur á ská á milli Bæjaráss og norðurenda Skógaráss. Beitarhúsagatan 028 liggur eftir honum endilöngum og er ein stæðileg varða og nokkur vörðubrot á þeirri leið.

Ásinn er lágur klapparás sem stendur upp úr mýrunum í kring og vex þéttur birkiskógur á honum.

Á suðurenda Vörðuáss, um 390 m norðan við vörðubrot nyrst á Bæjarási (sbr. 028) er stæðileg varða. Hún er vestan við götuna, um 1 m í þvermál, 1 m á hæð ofan á jarðföstum steini, 6 umför. Hún sést hvergi nema af götunni fyrir þéttum birkiskógi allt í kring. Um 120 norðar eru tvö vörðubrot hlaðin á klapparhrygg og eru um 15 m á milli þeirra. Það syðra hefur 2 umför uppi á brúninni en nokkrir steinar hafa hrunið niður og sjást í grasinu neðan við. Nyrðra brotið er alveg hrunið og lyng gróið kringum steinana. Þessi vörðubrot eru austan við götuna. Upphlaðnar myndu þessar vörður ekki sjást nú að austan vegna hárra trjáa sem vaxa í brekkunni neðanvið klapparhrygginn en þær marka götuna vel. Hnit á þessum stað er 65°08.358 N 14°34.609 sk 6 m, 114 mys. 10 m norðan við nyrðra vörðubrotið eru 3 steinar á brúninni sem gætu verið leifar þriðju vörðunnar.

Hættumat: stórhætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Ö-Sauðhagi á Völlum, 2

SM-043:011 Skógaráshús tóft beitarhús

65°08.617N 14°34.632V

"Skógarás liggur frá Seli út undir Helluvað, yzt á honum eru beitarhústættur." segir í örnefnalýsingu. "Yzt á Skógarás eru beitarhústættur, þau voru kölluð Skógaráshús." segir þar enn fremur. "Beitarhús voru á Skógarási, lögð niður haustið 1944." segir í Sveitum og jörðum. Beitarhúsatóftin er um 2 km NNV af bæ, yst á Skógarási en norður af húsunum fer á sinn hrat lækandi. Tóftin er austanundir klapparhrygg í allstóru rjóðri upp á ásnunum. Skýr gata (028)

liggur frá Bæjarási til beitarhúsanna, um Vörðuás (sbr. 010).

Valllendisrjóður efst á vel grónu klapparholti og er skógur allt í kring. Tóftirnar eru vel grónar.

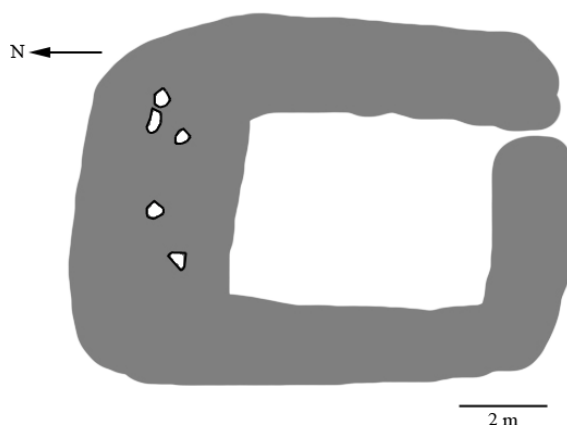
Á þessum stað eru tvær tóftir, beitarhúsin sjálf, sem eru 22x15 m að utanmáli og lítil stök tóft um 20 m suðaustan við þau. Hún er utan í litlum hól, um 5x5 m að utanmáli, með dyr á vesturhlið, hlaðin úr torfi eingöngu, hleðsluhæð um 1 m. Hún snýr NNV-SSA, á skjön við beitarhúsin sem snúa sem næst austur-vestur með dyrum á

austurhlið. Beitarhúsatóftin er þrískipt: tvö samliggjandi tvístæðufjárhús með dyrum á austurgöflum og hlaða þvert á aftan við. Op er úr hvoru fjárhúsinu inn í hlöðunna og gangur á milli þeirra við hlöðuvegginn. Við norðvesturhornið er minni og lægri tóft (5x5 m) samtengd og önnur enn lægri, e.t.v. Eldri, við suðausturhornið. Grjóthleðslur sjást í sumum veggjum, upp undir 10 umför en aðrir eru signari og grónari. Mesta hleðsluhæð er 1,5 m. Rof er eftir kindur vestantil á milliveggjum milli fjárhúsanna.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Ö-Sauðhagi á Völlum, 2, 8; SJM II, 158.

Tóft norðan undir Réttarmel. Hvíti bletturinn er rusl austan við tóftina

SM-043:012 *Réttarmell* tóft rétt

65°07.705N 14°33.791V

"Þá er að byrja við bæ. Kollur heitir yzt í túni, mell. Niður af Kolli hét Réttarmell og út af honum Höll." segir í örnefnalýsingu. Réttarmellur er lægri stallur utan í Kolli norðaustanmegin og er ýmiskonar rusl ofan á honum og norðanundir honum. Norðanundir, um 15 m austan við túngirðingu er ferhyrnt rofsvæði, vel upphækkað að norðan og sér þar í grjóti og gæti þar verið réttin, eða í það minnsta tóft. Suðaustan undir melnum er gömul slóð og á um 20 m kafla upphækkun norðanundir henni sem gæti verið hlaðinn garður.

Tóftin er í lægri dokk, norðan undir grónum mel. Að norðan er mýrarsund, rauði í því, en tún vestan við.

Norðurveggurinn er það eina sem er skýrt en hann er um 1 m hár, 3 m breiður og 6 m langur. Innan, sunnan, við hann er ferkantaður rofblettur og í honum járnarusl.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Sauðhagi á Völlum, 2

SM-043:013 *Stekkaholt* heimild um stekk

65°08.103N 14°33.161V

"Þá er að byrja við bæ. Kollur heitir yzt í túni, mell. Niður af Kolli hét Réttarmell og út af honum Höll. ... Út af Höllum heita Stekkur (tættur), Stekkaholt." segir í örnefnalýsingu. Stekkaholt er 1,5 km suður frá bæ en 500 m norður af Eldkastmel, fast vestan við þjóðveginn og er hlið á girðingunni meðfram veginum upp á há-holtið.

Holtið er lágt og breitt og mýrarsund upp að því að sunnan og vestan. Það er að mestu gróið lyngmóa en stöku birkibrúskum en rofskallar eru hér og þar. Fast innan við hliðið, að sunnan, hefur melkollurinn verið græddur upp. Austan við þjóðveginn, nær Grímsá, er holtið mun lægra og hefur talsvert rask verið á því þeim megin.

Hvergi sjást skýrar tóftir. Ofan á holtinu, skammt norðvestan við hliðið, er dálítill dokk og í henni flög sem gætu verið blásnar tóftir. Annar staður sem kæmi til greina er sunnan undir holtinu. Þar er þúfnarimi á vallendisbala ofan við mýrina. Utan í melnum að suðaustan sést eldri vegarruðningur og er girðingin á honum, um 20 m vestan við núverandi veg.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Ö-Sauðhagi á Völlum, 2

SM-043:016 *Hjáleiga* heimild um býli

65°07.555N 14°34.164V

"Í túni er Hjáleiga fyrir ofan bæ." segir í örnefnalýsingu. "Um 200 m vestur af íbúðarhúsi á litlum hól er örnefnið Hjáleiga. Munnmæli eru um byggð þar." segir í Sveitum og jörðum. Hjáleiga er nafn á hól, um 150 m VSV af núverandi íbúðarhúsi, í krika þar sem

Hjáleiga séð ofan af Kolli. Í bakgrunni eru hús í Sauðahaga II

Bæjarlækurinn beygir til austurs. Skurður afmarkar hólinn að norðan.

Breiður hól í túnjaðri. Hefur eflaust verið sleginn áður en nú er kafgras og arfi ofan á honum. Lækur rennur meðfram hólnum að vestan og sunnan.

Ekkert sést til fornleifa. Á þessum stað stóðu fjárhús, en þau fuku um 1980. Það voru upphaflega torfhús, væntanlega þau sem sögð eru byggð 1947 í Sveitum og jörðum, og voru útveggir enn úr torfi og grjóti þegar þau fuku. Hóllinn hefur verið kyrfilega sléttaður eftir að fjárhúsin fuku.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Sauðhagi á Völlum, 3, SJM II, 158

SM-043:017 *Kollhús* heimild um útihús

65°07.615N 14°33.894V

"Kollhús heitir framan við Kollinn og Kollhúsmór, niður af Réttarmel." segir í örnefnalýsingu. Miðað við þessa lýsingu hafa Kollhús staðið á sama stað og stór útihúsasamstæða nyrst á bæjarstæðinu, suðaustan undir Kolli, um 80 m norðan við núverandi íbúðarhús.

Stór steipt útihús og er hlað austan og sunnan við en baggastæði á hærri palli norðan við.

Ekkert sér til fornleifa

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Sauðhagi á Völlum, 3

SM-043:018 *Prestavað* heimild um vað

65°07.967N 14°33.181V

"Niður af Höllunum heitir Prestavað." segir í örnefnalýsingu. Sunnan við Stekkaholt 013 er malareyri meðfram Grímsá að vestan og árbakkinn lágur á um 300 m kafla austanmegin. Prestavað hefur verið á þessu bili. Á þessum kafla er árfarvegurinn um 100 m breiður, en malareyri fyllir helming þess að vestan. Um mitt bilið standa klappir upp úr farveginum.

Norðan við klappinnar rennur áin jafndjúpt milli bakka og eru malareyrar beggja vegna þar sem auðvelt er að komast upp.

Heimildir: Ö-Sauðhagi á Völlum, 3

Prestavað var af þessari sandeyri, líklega nyrðri endanum. Horft í norður.

Vað á Grímsá, niður af bænum. Horft í austur

SM-043:019 heimild um vað 65°07.497N 14°33.830V

"Annað vað er niður af bæ." segir í örnefnalýsingu. Vaðið er á mótis við læk sem rennur á dálitlu gili niður í Grímsá að austan en þar er líka slóði niður að ánni.

Á þessum stað er áin um 100 m breið og rennur grunnt. Klappir og malareryrar standa víða upp úr og er gróinn klapparhólmi í farveginum austanmegin. Um 3 m hár

bakki er að vestan en stallur er í hinum neðst.

Heimildir: Ö-Sauðhagi á Völlum, 3

Varða á Eldkastmell, horft í norður í átt að Grímsárvirkjun

SM-043:022 Eldkastmell varða

65°08.275N 14°32.653V

"Út af Stekk er Eldkastmell og Eldkast þar fyrir utan, þar rennur Grímsá þröngt. Þar er sagt, að kastað hafi verið eldi milli bæja." segir í örnefnalýsingu. Eldkastmelur er líttl melhóll milli þjóðvegur og Grímsár, um 500 suður af bæjarhúsum á Lundi. Uppi á hólum er vörðutyppi.

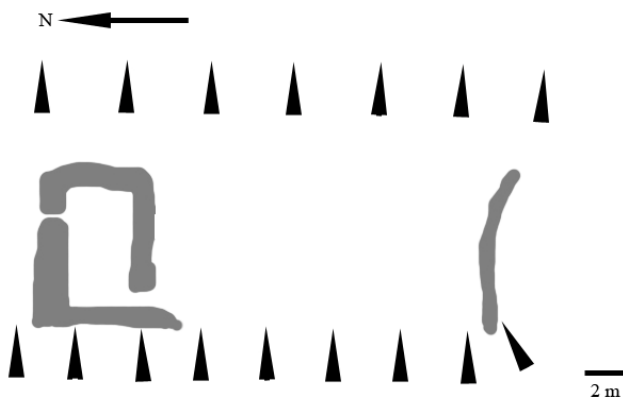
Melhóll, ber að sunnan en gróinn að norðan.

Varðan er um 1,5 m í þvermál, 0,7 m há og 3 umför.

Hún er gróin og skófir á steinunum.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Sauðhagi á Völlum, 2

Stekkur eða kvíar austanundir Höllunum, úr norðvestri.

SM-043:023 tóft

65°07.726N 14°33.627V

Austan undir austustu af Höllunum er valllendiskriki meðfram þjóðveginum. Yst í honum er lítil rétt úr tré og þar slóði af veginum meðfram norðurhlið Hallanna en 70 m sunnan við réttina er torfhlaðin tóft í brekkurótunum. Þessi staður er um 400 m NNA við bæ.

Valllendisræma undir snögggrónu holti. Vírgirðing er fast austan við tóftina, þá skurður og svo þjóðvegurinn og frá honum er skammt niður að Grímsá. Ræman er um 10 m breið þar sem tóftin er en mjókkar til suðurs og endar 16 m sunnan við tóftina. Þar er um 1,25 m hár stallur sem gæti verið manngerður enda myndast þarna sæmilega fjárhelt hólf með vírgirðingunni sem austurhlið.

Tóftin er 7x5 m að utanmáli, veggir um 1 m breiðir og 1 m háir. Hún er einföld og snýr A-V, þvert á brekkuna. Hlaðin úr torfi eingöngu. Dyr gætu hafa verið austarlega á norðurhlið og vestarlega á suðurhlið. Vesturgafliinn er byggður inn í brekkuna. Af lögun og staðsetningu að dæma er þetta aðhald fyrir fé, og gæti verið hvort heldur sem er kvíar eða stekkur.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

SM-043:024 þúst

65°07.632N 14°33.785V

Í Kollhúsmóa, um 90 m NNA við Bæjarhól (sbr. 001), norðaustan í dokkinni austanundir Kolli og sunnan við Réttarmel 012 er þúst sem gæti verið tóft. Hún er um 30 m ofan/vestan

við þjóðveginn í girðingarhorni.

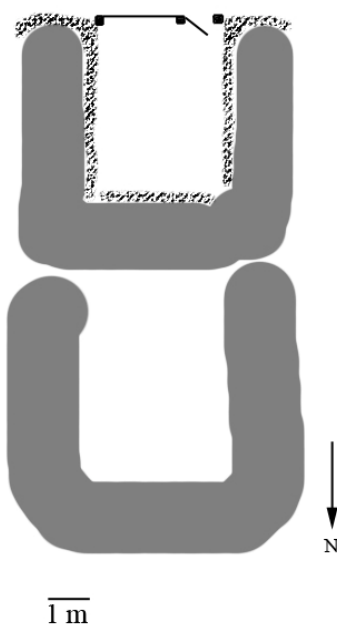

Sléttað tún, nú nautahagi, í talsverðum halla.

Þústin er 9x7 m og snýr norður-suður, langsum eftir brekkunni. Ekkert tóftarlag sést en lögunin er regluleg að utan.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Þúst norðan við
bæjarstæðið, úr
vestri.

SM-043:025 Rindakofi hús

65°07.658N 14°33.963V

"Vestur af Kolli er stykki, sem er kallað Rindi. Upp af Rinda er Rindakofamýri. Þar stóð líka Rindakofi." segir í örnefnalýsingu. Lítill torfkofi hangir uppi suðvestan undir Kolli, um 150 m NNV af núverandi íbúðarhúsi. Aftan við kofann er ruslahaugur með bíl- og vinnuvélahræjum.

Í túnjaðri. Ofan við er snögggróinn malarhóll og hefur talsvert rask verið gert í kringum kofann í hólsrótunum.

Kofinn er 4x3 m að innanmáli, en 6x5 að utan. Hann snýr N-S með dyr á suðurgafli. Austur-, vestur- og

norðurhliðar eru úr torfi og grjóti, strengur ofaná grjóthleðslu nni. Á

þakinu er

bárujárn, rofið að austanverðu. Timburpíl er á suðurhlið og einföld plankahurð þar á, vestast á þilinu. Merki eru um jötu austanmegin en viðir allir eru mjög sviðnir sem bendir til að húsið hafi verið notað sem reykkofti undir það síðasta, e.t.v. Hesthús áður. Mjög er farið að hrynja úr hleðslum að innanverðu. Gólfið er fullt af spýtnabraki. Lofthæð undir mæni er um 2,5 m. Húsið er niðurgrafið og sér varla í hleðslur að utan nema á suðurhlið. Norðan við húsið,

samtengd því, er 6 m löng tóft, jafnbreið húsinu með um 0,5 m háa vegg - gæti verið heytóft.

Hættumat: hætta, vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Sauðhagi á Völlum, 10

Rindakofi úr suðri

Varða efst á Skógarási, úr suðvestri

SM-043:026 varða 65°08.420N 14°34.987V

Varða er hæst á Skógarási, 460 m SSV af Skógaráshúsum 011. Hún er spölkorn austan við götuna 029 sem liggur eftir Skógarási endilöngum

Efst á klapparholti, allstórt bert svæði uppi á ásnum en

skógur allsstaðar í kring.

2 umför eru í vörðunni sem er 1 m í þvermál og 0,5 m á hæð.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

SM-043:027 varða

65°08.033N 14°35.203V

Syðst á Skógarási, um 100 m norðan við merkjagirðingu milli Sauðhaga I og II og 730 m suður af vörðu 026, eru tvær hrundar vörður, önnur uppi á berri klöpp en hin alveg hrúin, í slakka 10 m VNV við. Vörðurnar eru vestan við götuna 029

Uppi á klapparás, skógur í kring.

Eystri varðan er hlaðin uppi á stórum steini og standa 2 umför uppi en steinahrúga í kring, um 0,7 m há og 1,5 m í þvermál. Sú vestari er alveg hrúin við jörð og gróið yfir, um 1,5 m í þvermál.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Vörður á Vörðuási (sbr. 010), austan við götuna sem liggur frá bæ að Skógaráshúsum. Horft úr suðri.

SM-043:028 gata leið

Mjög skýr gata liggur eftir Bæjarási norðanverðum, yfir Vörðuás 010 og að Skógaráshúsum 011.

Gatan þræðir skógivaxin klapparholt og liggur yfir mýrarsund á milli þeirra - öll stutt og ekki mjög blaut.

Vörðurnar á Vörðuási 010 eru á þessari leið, sem og vörðubrot nyrst á Bæjarási (á 65°08.088 N, 14°34.465, sk 6 m, 113 mys) sem er ekki annað en nokkrir steinar í grasrót vestan undir stórum jarðföstum steini vestan við götuna. Á næsta ási norðan við Vörðuás, sem tengist Skógarási að norðan, 225 m norðan við nyrstu vörðuna á Vörðuási er líka varða, austan við götuna. Sú er alveg hrúin og hefur staðið á

klettabrún sem nú er komin alveg á kaf í skóg. Hún er á 65°08.481 N, 14°34.609 V, sk 7 m, 109 mys.

Hættumat: stórhætta, vegna framkvæmda

SM-043:029 gata leið

Mjög skýr gata liggur eftir Skógarási endilöngum, frá Skógaráshúsum nyrst og suður að Selinu.

Gatan liggur eftir skógivöxnu klettaholti, sumstaðar í rjóðrum en annarsstaðar er þéttur skógur í kring.

Vörður 026 og 027 eru við þessa götu og líka vörðubrot um 75 m norðan við 027, austan við götuna

Hættumat: stórhætta, vegna framkvæmda

SM-043:030 hleðsla 65°07.983N 14°33.558V

Um 800 m NNA frá bæ 001 og fast norðan við framræstar túnspildur er allhátt holt eða hóll. Hóllinn er gróinn en svörðurinn harður. Á hólkollinum er lítill hleðsla.

Holtið eða hóllinn rís allhátt úr mýrinni umhverfis en sunnan og vestan hólts eru framræst tún. Skammt í

Hleðslan úr suðvestri

norðaustri er annar svipaður hóll og svo sá þriðji enn lengra í norðaustri.

Í hleðslunni eru 5 steinar sem liggja í einfaldri röð A - V, 1,2 m á lengd. Mjór torf/jarðvegsstrengur er þvert á steinana - yfir austari enda hleðslunnar og er hann um 2,5 m á lengd. Aðeins 1 umfar af grjóthleðslu er að sjá. Grasræman sem er þvert á hleðsluna er orðin að hálfgerðri fuglaþúfu.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Vörðubrotið úr vestri

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

SM-043:031 varða

65°08.002N 14°33.360V

Vörðubrot er um 900 m norðaustur frá bæ 001, um 50 m norðan við þar sem neðsti framræsluskurðurinn, sem næstur er veginum, sveigir til austurs.

Stórt og mikið melholt eða -hryggur sem rís einna hæst mót austri og er gróðurlaust þeim megin. Ekki langt vestan vegar.

Ekki stendur steinn yfir steini af vörðunni er grjótdreif liggur í hnapp neðan við býsna stóran og jarðfastan stein (1,5 x 1 m). Varðan hefur sést víða að en er nú gjörsamlega hrúnin.

Niðurstöður

Við vettvangsvinnu sumarið 2006 voru skráðir 22 minjastaðir í landi Sauðhaga I, en alls er nú vitað um 31 minjastað innan hins forna lögbýlis Sauðhaga.

Af stöðunum 22 eru 8 á bæjarstæðinu og innan hins gamla túns eða þétt við það. Af þeim er eitt torfhús uppistandandi og fjórar sýnilegar rústir. Útihús eru ekki sýnd á túnakortum frá Völlum frá 1918 og því er ekki hægt að útiloka að fleiri byggingaleifar geti leynst innan gamla túnsins en það hefur allt verið kyrfilega sléttað. Bæjarstæði síðasta torfbæjarins hefur einnig verið sléttað en mögulegt er að eldri bústaðaleifar sé að finna þar og í svokölluðum Bæjarhól norðaustan við núverandi íbúðarhús. Á honum sjást þó engar byggingaleifar og gæti hann allur verið náttúrulegur. Úr því verður ekki skorið án rannsóknar.

Aðrir minjastaðir í landi Sauðhaga I eru:

- Skógaráshús, beitarhús nyrst á Skógarási, mjög greinileg tóft.
- Stekkur á Stekkaholti – tóftin er ekki sýnileg og ekki vitað um nákvæma staðsetningu hennar
- vörður, nokkrar á Vörðuási, tvær á Skógarási, ein á Eldkastmel og ein framan við Stekkaholt. Flestar eða allar vörðurnar hafa verið hlaðnar sem vegvísar.
- örnefnið Torvellir. Það bendir til torfristu en engin ummerki sjást um hana
- þrjú vöð, tvö á Grímsá og eitt á Torfvallalæk
- tvær leiðir, önnur frá bænum um Bæjarás og Vörðuás að beitarhúsum yst á Skógarási og hin eftir Skógarási, milli sels (í landi Sauðhaga II) og beitarhúsa.

Ofan við árbakka Grímsár skiptast á blaut mýrarsund og þurr holt með birkiskógi. Í sundunum er ekki að vænta fornra mannvirkja en á holtunum gætu leynst fornleifar til viðbótar við þær sem nú hafa verið skráðar. Engar vísbendingar eru þó um slíkt, sem mætti vænta því skógurinn hefur greinilega sótt mikið á og hefur verið lítill eða enginn á fyrri hluta 20. aldar þegar örnefnum var fyrst safnað. Elstu heimildamenn eru fæddir á 3. áratug 20. aldar og myndu því þekkja ef einhverjar tóftir hefðu sést áður en skógurinn varð jafnþéttur og hann er nú. Við vettvangsathugun fundust aðeins vörður og götutroðningar á holtunum.

Það svæði þar sem líklegast er að fornleifar geti leynst undir sverði afmarkast af Bæjarlæk (landamerki) að sunnan og suðvestan, Grímsá að austan, Höllunum að norðan og skurði sem fellur í Bæjarlæk að vestan.

Bæði útihúsin sem reiknað er með að megi rífa skv. skipulagstillögu standa á grunni eldri torfhúsa og er raunar torfveggur hluti af kofanum (gamalt fjós) sem stendur skammt NV við íbúðarhúsið. Sá veggur er norðurgaflinn á gamla torfbænum í Sauðhaga.

Auk þeirra eru inni á byggingarreit sem afmarkaður er við bæjarstæðið skv. fyrirbyggjand skipulagstillögu, gamla bæjarstæðið og hluti af Bæjarhól, og gætu á báðum stöðunum verið talsverðar mannvistarleifar.

Beitarhúsin og stekkurinn lenda inni á lóðum skv. skipulagstillögu.

Leiðirnar tvær og flestar vörðurnar á Skógarási og Vörðuási munu fara forgörðum verði af framkvæmdum skv. fyrirbyggjandi skipulagstillögu.

Viðauki

Fornleifar í landi Lundar og Sauðaga II

SM-043:005 varða landamerki

"Þá er Kapladalslækur, sem skiptir um nafn þegar komið er út á Torfveli og heitir þá Torfvallalækur. Hann er mörk milli Sauðhaga, Mjóaness og Gunnlaugsstaða. Yzt í Torfvallalæk heitir Helluvað, þaðan er bein lína í Grástein á Votateig. Úr Grásteini er bein lína í vörðu á Fremsta-Ás, þaðan í vörðu á Selás ..." segir í örnefnalýsingu. "Þaðan bein lína í vörðu á Selás, þaðan bein lína í vörðu á Stórhólum, og þaðan bein lína í vörðu við Illukeldu, skammt þaðan sem hún rennur í Grímsá." segir í örnefnalýsingu.

Varðan er í landi Lundar

Heimildir: Ö-Sauðhagi á Völlum, 1, 7

SM-043:006 varða landamerki

"Þá er Kapladalslækur, sem skiptir um nafn þegar komið er út á Torfveli og heitir þá Torfvallalækur. Hann er mörk milli Sauðhaga, Mjóaness og Gunnlaugsstaða. Yzt í Torfvallalæk heitir Helluvað, þaðan er bein lína í Grástein á Votateig. Úr Grásteini er bein lína í vörðu á Fremsta-Ás, þaðan í vörðu á Selás ..." segir í örnefnalýsingu. "Þaðan bein lína í vörðu á Selás, þaðan bein lína í vörðu á Stórhólum, og þaðan bein lína í vörðu við Illukeldu, skammt þaðan sem hús rennur í Grímsá." segir í örnefnalýsingu.

Varðan er í landi Lundar

Heimildir: Ö-Sauðhagi á Völlum, 1, 7

SM-043:007 Kol(a)ás örnefni kolagröf

"Milli Merkilæks og Króaslæks, frá Grímsá: Fyrst er Hrísaeyri; upp af heiini er Skóarhólmsmýri og Skógarhóll. Upp af honum eru Botnar, þá er Kol(á)ás, hann sker botninn og hólana í sundur." segir í örnefnalýsingu.

Þessi staður er í landi Sauðhaga II en Sigurhans Jónsson kannast fyrst og fremst við kolagrafir syðst í Víkingstaðalandi

Heimildir: Ö-Sauðhagi á Völlum, 1

SM-043:008 tóft sel

"Utan við Spana heitir Spanadokk. Fyrir utan og norðan dokkina heitir Þangarmell og Þröng út frá honum, út undir Selkletta. Niður af Selklettum er Sel með tættum." segir í örnefnalýsingu.

Selið er í landi Sauðhaga II

Heimildir: Ö-Sauðhagi á Völlum, 2

SM-043:009 varða

"Utan við Spana heitir Spanadokk. Fyrir utan og norðan dokkina heitir Þangarmell og Þröng út frá honum, út undir Selkletta. Niður af Selklettum er Sel með tættum. Út af Kolás er Hámell. Bæjarsund-fremra og ytra- er upp af bæ, milli þeirra heitir Varða." "Milli sundanna er stór stein, á honum er varða, hann er í daglegu tali kallaður Varða." segir í örnefnalýsingu.

Þessi varða er í landi Sauðhaga II

Heimildir: Ö-Sauðhagi á Völlum, 2, 7

SM-043:014 Kofaholt örnefni

"Upp af Lundi heitir Háihjalli. Yzt í honum heitir Kofaholt." segir í örnefnalýsingu.

Kofaholt er í landi Lundar

Heimildir: Ö-Sauðhagi á Völlum, 3

SM-043:015 heimild um ristu

"Norður af Miðholtsenda er tjörn, sem heitir Reiðingsvatn; þar var góð velta að rista reiðingstorf." segir í örnefnalýsingu.

Reiðingsvatn er í landi Lundar

Heimildir: Ö-Sauðhagi á Völlum, 3

SM-043:020 heimild um vað

"Vað er á Hrísaeyri milli Merkilækjar og Krókalæks." segir í örnefnalýsingu.

Þetta vað er í landi Sauðhaga II

Heimildir: Ö-Sauðhagi á Völlum, 3

SM-043:021 varða landamerki

"Þaðan bein lína í vörðu á Selás [006], þaðan bein lína í vörðu á Stórhólum, og þaðan bein lína í vörðu við Illukeldu, skammt þaðan sem hún rennur í Grímsá." segir í örnefnalýsingu.

Heimildir: Ö-Sauðhagi á Völlum, 7

Heimildir

DI: *Diplomatarium Islandicum eða Íslenzkt fornbréfasafn* I-XVI, Kh. og Rv. 1853-1976.

JJ: J. Johnsen: *Jarðatal á Íslandi*, Kaupmannahöfn 1847.

Orri Vésteinsson & Sædís Gunnarsdóttir, *Menningarminjar í Vallnahreppi í Suður-Múlasýslu. Svæðisskráning*, FS076-98085, Reykjavík 1999.

Sauðhagi 1. Deiliskipulag – tillaga. Skipulags- og bygginaskilmálar. Útgáfa 0.0, 17. maí 2006. Landslag ehf.

SJM: *Sveitir og jarðir í Múlapingi* I-III, Rv. 1974-76.

Túnakort. Þjóðskjalasafn Íslands.

Ö-Sauðhagi á Völlum. Örnefnaskrá Sauðhaga. Örnefnastofnun Íslands.